

JEDINSTVO PORUKA HVARSKIH RENESANSNIH PISACA I PUČKIH USTANIKA

Andro Gabelić

Na južnoj strani hvarskog trga nalazi se prvo evropsko komunalno kazalište, podignuto 1612. godine, u koje je mogao ući svaki čovjek bez obzira na stalešku pripadnost. Nasuprot kazalištu, na sjevernoj strani trga, stoji spomen-ploča na kojoj piše da je tu, pred Kneževom palačom, na početku pučkog ustanka (1510—1514. g.) Matij Ivanić istakao zahtjev za jednakost staleža, te da je u drugoj godini ustanka kao organ vlasti hvarske komune bilo stvoreno Generalno vijeće u koje je — kao i u kazalište — mogao ući svaki čovjek neovisno o staleškoj pripadnosti.

Očito, kulturni i politički život Hvara u razvijenom srednjem vijeku kretao se istim tokovima.

Za akt od 5. VIII 1511. g. o stvaranju *il Consiglio General de tutti, nel qual Consiglio possa entrar tutto homo*, koji je prije nekoliko godina otkriven u Hvaru,¹ već je i izvan naših granica rečeno da je »jedan od rijetkih srednjevjekovnih primjera toga kako daleko ide jedan napredni socijalno-ekonomski program«. ² Što se, pak, tiče kazališta u koje je također mogao ući *tutto homo*, ono nije rijedak, nego je za svoje vrijeme *jedinstven* primjer ne samo na našim, nego — kako ćemo kasnije vidjeti — i na evropskim prostorima. U svakom slučaju i jedno i drugo — i kazalište i Generalno vijeće — kazuju nam dokle su i koliko su

daleko na ovom našem tlu u XVI i XVII stoljeću dosizali novovjeki, humanistički i renesansni dometi.

Kazalište i Generalno vijeće nisu, međutim, jedini indikatori tih dometa. Oni su u stvari, samo elementi jednog kompleksa čije je ime renesansni život Hvara na prelomu dviju historijskih epoha. Profil toga života ocrtali su, dakako, u svojim djelima hvarski renesansni pisci, čije poruke u osnovi koincidiraju s porukama pučkih ustanika.

Počnimo s Vinkom Pribojevićem i njegovom poznatom besjedom O podrijetlu i zgodama Slavena. Taj nadahnuti govor pučanina-dominikanca, čiji izraziti renesansni profil prepoznajemo već po začuđujućem mnoštvu antičkih pisaca i mislilaca na koje se Pribojević poziva³ — sadrži sve najbitnije poruke renesanse. A ona osnovna — o čovjeku kao tvorcu vlastite sudbine i o čovjekovom pozivu da gradi svoje kraljevstvo na Zemlji — razvijena je ponajviše i najdalje.

Ljudi o kojima govori Vinko Pribojević — Slaveni, Dalmatinci, Hvarani — nisu grešne kreature koje gmižu po »dolini suza« i, kako to srednjovjekovna tradicija predstavlja, »od boga traže samo to da ga na ovom svijetu služe i slave«, a zauzvrat tek toliko »da ne prose kruha«.⁴ Naprotiv, to su snažni i samosvjesni ljudi od krvi i mesa koji su svojim bićem ukopani u ovaj svijet u kome stvaraju velika i besmrtna djela, hrabri, puni samopouzdanja, poduzimljivi i odlučni da stvaraju svoj svijet obilja, a ne da vegetiraju u svijetu u kojem će korica kruha biti krajnji domet. Po Pribojeviću, već i samo slavensko ime potiče od riječi »slava«, koju je »taj silno moćni rod prisvojio« osvajanjem »mnoštva kraljevstava i zemalja«.⁵ Slaven ili pobjeđuje ili junački gine.⁶ Zato su velikani slavenskog porijekla i mogli »zapovijedati stranim narodima«,⁷ a iz istog razloga je slavenski rod mogao »uzeti kao dalji zadatak da vlada čitavim svijetom«.⁸ Utoliko prije što Slaveni »imaju ne samo obilje tjelesne snage, nego i sposobnost da se bave naukom«.⁹

A što da se kaže o Pribojevićevom opisu Dalmatinaca i Dalmacije? Kad bi se vanredne ljudske osobine — fizičke i duhovne — koje Pribojević pripisuje Dalmatincima »pretočile« u skulpturu, dobila bi se kreacija monumentalnih spomenika koje je renesansna umjetnost podigla ljudskoj moći.¹⁰ Što se tiče Dalmacije, njenog geografskog položaja, klime, najraznovrsnijih bogatstava i ljepota — ona uopće nema premca. Sam rimski car Galerije »više je cijenio ilirsku obalu nego sve ostale dijelove čitavog svijeta«.¹¹ Kako Dalmacija u cjelini, tako i svaki njen grad posebno ima ne samo slavnu prošlost, nego i bogatu sadašnjost.

Naročito grad i otok Hvar, postojbina Demetreja Hvaranina i tolikih drugih velikana, junaka, vrijednih i poduzimljivih poslenika — brođara, trgovaca, ribara... — i uopće ljudi »obdarenih i tjelesnom snagom i živahnim duhom« koji su »zbog neke naročito prirodene vrline trezveni«. ¹² Hvarani su »svijet radišan, mrzi mlitavost i ljenost«, ¹³ što je, dabome, podloga materijalnog i duhovnog procvata komune i bujnog (ovozemaljskog) života njenih stanovnika.

Kao što jarkim renesansnim bojama slika ljude o kojima govori, insistirajući na hrabrosti, fizičkoj snazi, bistrini uma, radišnosti, poduzimljivosti i drugim čisto ljudskim i čisto ovozemaljskim vrijednostima, Pribojević istim takvim, dakle renesansnim mjerilima mjeri i same izvore tih ljudskih vrijednosti. Po njemu, ljudske vrijednosti nisu bogodane, nisu sublimirane u »plavoj« plemićkoj krvi, već su plod ljudskog uma i djelo ljudskih ruku — »jer i rod i pretke i sve ono, što nismo sami postigli, jedva nazivam našim«. ¹⁴ Zanimljivo je da je tu, za srednji vijek tešku heretičku misao — u stvari misao koja je u ondašnjoj Evropi predstavljala ideju vodilju onih društvenih snaga kojima je pripadala budućnost što se već radala ¹⁵ — Pribojević mogao i smio izraziti obraćajući se direktno *patriciju* Vitaljiću, kojega još i moli da mu bude sklon. ¹⁶ To naime ukazuje na to da Pribojevićeva renesansna mjerila ljudskih vrijednosti u najmanju ruku nisu bila tuđa i neprihvatljiva u sredini u kojoj je živio. Otud se i moglo dogoditi — što ćemo vidjeti kasnije — da *patricij* Petar Hektorović za »priproste« ljude kaže da su bolji i od ljudi plemićkog soja.

Uz sve ostalo, u Pribojevićevoj besjedi prisutna je i ideja egalitarizma, začeta u utrobi renesanse, koja inače čini osnovu Generalnog vijeća pučkih ustanika. Junački pothvat pučanina Petra Blaža i »ljuta borba osmorice mornara, hvarskih seljaka« ¹⁷ ravnopravno koegzistiraju s istim takvim pothvatima *patricija* Nikole Paladinića ¹⁸ i Vida Gazarovića. ¹⁹ Nasuprot srednjovjekovnoj tradiciji, po kojoj su vrline monopol plemstva, po Pribojeviću je »običaj svih Hvarana, i *plemića i pučana i seljaka*, da vole junački podnijeti smrt nego okusiti čak i najmanje nasilje ropstva«. ²⁰

Kako znamo, tekovina renesanse nije samo otkrivanje čovjeka, njegovih ljudskih vrijednosti i njegovog zemaljskog poziva. Uz mnogo šta drugo, tekovina renesanse je i potenciranje vrijednosti i poziva uže i šire zajednice. I u tom pogledu Pribojević je istaknuta renesansna figura bez da mu se dodaje ono što ga ne pripada. On, naime, nije prvi pansla-

vista u slavenskom svijetu.²¹ Ali to uopće ne umanjuje činjenicu da je njegova besjeda onakva kakva jest — idealizirana, nekritična u odnosu na izvore, puna netočnosti i grešaka,²² što sve nije neka posebna karakteristika Pribojevića, već opća pojava u ondašnjoj nauci — pionirsko djelo u rađanju i razvoju političke i nacionalne svijesti južnih Slavena. Tako shvaćena, ona je, u stvari, kamen temeljac kasnijeg ilirskog pokreta, a po nekima i same ideje jugoslavenstva.²³

Pribojevićeva besjeda o Slavenima je sve to objektivno, ali i po njegovim svjesnim tendencijama. Štoviše, Pribojevićev panslavizam ne samo da nije »daleko od političkih namjera«,²⁴ već je takva namjera upravo ono što Pribojevićevoj sveslavenskoj ideji daje posebnu renesansnu dimenziju, pa čak i sam smisao. U stvari, Pribojevićev panslavizam je odgovor na panromanizam, koji nije bio bez »političkih namjera«, ponajmanje bez teritorijalnih pretenzija i asimilatorskih tendencija u odnosu na naše krajeve. Sjetimo se samo kako se Pribojević okomio na Bionda iz Forlija, Filipa iz Bergama i druge koji »tvrde da je Istra taljanska pokrajina« i koje je sve argumente potegao i na koje se sve izvore pozvao da bi dokazao da je Istra slavenska, tj. da su Istrani »ilirski narod«; odnosno da se i »okolno pučanstvo koje je bliže Italiji nego Istri, kao stanovnici Trsta i Gorice i neki drugi, bez razlike služe među sobom samo slavenskim govorom«.²⁵

Kao i svi drugi renesansni mislioci, i Pribojević je proturječna ličnost. U njemu se novovremensko, renesansno, prepliće s tradicijom, suprotnoj suštini i smislu renesanse. Bitno je, međutim, ovo: izraziti, pa čak i neuporedivo izraziti akcent u Pribojevićevoj besjedi je na *zemaljskoj* djelatnosti ljudi i njihovih zajednica, što i jest suština renesanse; profil Pribojevićevog čovjeka je profil renesansne, aktivne, samosvjesne i poduzimljive ličnosti, čija svojstva odgovaraju poletnom građaninu.

Na drugačiji način — jer se radi o drugačijoj vrsti stvaralaštva — isto to vrijedi u manjoj ili većoj mjeri i za ostale hvarske pisce onoga vremena. Riječ je, naravno, o piscima tzv. hvarskog renesansnog kruga koji su Hvar toga vremena učinili »najvažnijim književnim središtem u Mletačkoj Dalmaciji«.²⁶

O tim piscima, autorima »Jejupke« (Mikša Pelegrinović), »Robinje« i »Pisni ljuvenih« (Hanibal Lucić), »Ribanja i ribarskog prigovaranja« (Petar Hektorović), »Komedije od Bogdana«, poznatije pod nazivom »Hvarkinja« (Martin Benetović), itd. — napisano je mnogo. Istina, u

ocjenama koje su tim djelima i njihovim autorima dale historija književnosti i književna kritika, ima nijansi, ali ne i neslaganja u bitnom: da su ti pisci i ta djela dostigli zavidne renesansne domete i da su neki od tih pisaca (Lucić, Hektorović) uklopili sebe i našu književnost u pionire novovjeke evropske književnosti.

Ako je tako, tj. ako književna ostvarenja hvarskih renesansnih pisaca spadaju u pionirska novovjeka ostvarenja, onda je prirodno da se pitamo:

Prvo, ukoliko je povlačenje mirakula i misterija pred zbiljom života, odnosno ako je prelaz od crkvenih skazanja na svjetovnu dramu ona granica koja u dramskoj književnosti razdvaja staro od novog, srednjovjekovno od novovremenskog — gdje je onda (u smislu duhovnog sazrijevanja) pozicija i položaj one društvene sredine u kojoj je nastala Lucićeva »Robinja«, svejedno da li naša prva²⁷ ili druga²⁸ svjetovna drama, odnosno da li prvi²⁹ ili među prvim³⁰ dramskim tekstovima profanog sadržaja u Evropi?

Drugo, ako je napuštanje irealnog i mističnog svijeta i okretanje umjetničkog izraza realnom svijetu koji je sve više postajao svjetovan, ona vododelnica koja odvaja srednjovjekovno od novovjekovog, renesansnog, poimanja i interpretiranja svijeta, čovjeka i njegove sredine — što je onda bitna odlika onog društvenog medija u kojem je nastalo Hektorovićevo »Ribanje« koje je sa svojim opisima prirode i ljudi sa svim njihovim individualnim karakteristikama, neuobičajeno za svoje vrijeme³¹ ispred kojega se, po nekima, vinulo čak i za čitava stoljeća?³²

Treće, ako je odstupanje asketizma i svih drugih vidova nasilja nad radostima života, pred »raskalašenim« težnjama za životnim radostima, i ukoliko je uživanje, radost i ljepota života, uključujući i čari senzualne ljubavi, posebno čari žene, ono pred čime se renesansa »klanja« i što je odvaja od srednjovjekovnog poimanja uživanja i ljepote kao varljivih i grešnih kategorija³³ — što se onda može reći za sredinu u kojoj su nastale Lucićeve »Pisni ljuvene«, »najljepša ljubavna pjesma naše starije književnosti«,³⁴ ta himna senzualnoj ljubavi i ženskoj ljepoti?³⁵ Ili za društvenu sredinu u kojoj je nastala Benetovićeva »Hvarkinja«, taj »svojevrsni književno-umjetnički dokument razvijenosti jednog našeg renesansnog središta u kojemu su se u komunalnom kompleksu susretale i feudalne i građanske dimenzije življenja«?³⁶

U posljednjem pitanju sadržan je i odgovor na sva tri postavljena pitanja. Samo u relativno visoko razvijenom renesansnom središtu mogla je visoko i da se vine renesansna misao, renesansni pogled na svijet, što je istovjetno, ili skoro istovjetno, s građanskim pogledom na svijet, građanskom svijesti i sl. Negirati to i tvrditi da se ne može govoriti o prisustvu građanske svijesti u djelima hvarskih renesansnih pisaca³⁷ — očito zbog pripadnosti većine njih feudalnoj klasi — isto je što i tvrditi da svjetovna tematika, realizam, isticanje čovjeka, njegovih ljudskih vrлина i njegovih sposobnosti da gradi svoj vlastiti svijet, itd., nisu tekovine renesanse i markantne njene manifestacije, već tekovine i zasadi srednjovjekovne skolastike. Kada bi pripadnost feudalnoj klasi sama po sebi isključivala prisutnost »građanskog« u djelu ovog ili onog stvaraoca, renesansa bi bila strahovito osiromašena, ukoliko bi je uopće i bilo. Općenito je poznato da je velika većina renesansnih pregalaca ili pripadala feudalnoj klasi ili, pak, stvarala svoja djela i stjecala slavu voljom i novcem dvorova i moćnih mecena, među kojima je bilo i — papa.³⁸ Poznato je također i to da se pokret humanizma i renesansa — potaknut i pokrenut materijalnim i duhovnim impulsima vremena u kojem je nastao — začeo u krilu feudalnog društva i rodio iz njegove utrobe. Satkani od novovremenskog tkiva, humanizam i renesansa su ujedno u sebi ovaplotili sve pozitivne tekovine čovječanstva — od daleke antike do modernog doba. U stvaranju njihovog bogatog i razigranog mozaika sudjelovali su ljudi najrazličitijih društvenih profila, uključujući i bezbrojne aristokrate i plemiće, pa čak i neke — svece! Sjetimo se, na primjer, u osnovi *homocentrične* filozofije sv. Augustina i njene dramatične vizije ljudskog bivstvovanja, na koju će se nadovezati i takve gorostasne renesansne figure kao što su Cervantes i Shakespeare.

Da pripadnost ovom ili onom staležu nije presudna, već da je presudna snaga novih društvenih talasa koji zapljuskuju datu sredinu, izazivajući i potičući novovremenske tonove u duhovnom stvaralaštvu neovisno od staleške pripadnosti nosilaca tog stvaralaštva³⁹ — najbolje potvrđuje činjenica da se stvaralaštvo pučanina Pribojevića ili Benetovića u bitnom ne razlikuje od stvaralaštva patricija Lucića i Hektorovića. Na primjer, i Pribojević i Lucić istim, renesansnim mjerilima vrednuju ljude. Suprotno tradicionalnom gledanju na čovjeka kao na bespomoćno i ništavno biće opterećeno zlom i grijehom, za Pribojevića su ljudi o kojima govori — vidjeli smo to — satkani od fizičkih i umnih vrлина, baš kao i djed Robinje u Lucićevoj istoimenoj drami.⁴⁰ Radnju te drame

Lucić je postavio u rodoljubivi okvir — u granice ugarsko-hrvatske države i Dubrovnika, odakle su uzeti i likovi — što odgovara Pribojevićevom veličanju slavenskog roda, Dalmacije, itd. A kad Pribojević — da spomenemo još samo to — hvali »dalmatinski govor«⁴¹ i kada »narodno jedinstvo« dokazuje »starim jezičkim jedinstvom«,⁴² on u osnovi čini isto što i Lucić, Hektorović i drugi pisci koji prihvaćaju i njeguju narodni jezik, što je inače opća tekovina renesanse u svim kulturnim evropskim zemljama.

Međutim, opisana okolnost da su na talasima renesansne plime brodili istim osnovnim pravcem hvarski pisci različite staleške pripadnosti, ne iscrpljuje čitav problem. Sliku zaokružuje tek neosporni fakat da iz istih razloga (zapluskivanje renesansnim talasima života hvarske komune) ni tonovi patricija-stvaraoca neće biti disonantni čak ni sa stavovima pučanina-revolucionara, koji novovremenske poruke pretače u revolucionarnu akciju. Kada, na primjer, upoređuje vrline »priprostih« ljudi sa zlatom⁴³ i kada ističe da su ti ljudi bolji »neg oni, ki zakon pristupa«,⁴⁴ Petar Hektorović — koji je pripadao staležu protiv kojega je podignut ustanak i vođen građanski rat — govori u osnovi istim jezikom kojim govori i Matij Ivanić kada zahtijeva i odgovarajući društveni status za te »priproste« ljude koji su, eto, bolji i od onih koji njihova prava osporavaju.⁴⁵

Netko je napisao da su i Marin Držić i Matij Ivanić — svaki na svoj način — slamali protivpučanski front u ime slobode.⁴⁶ U suštini isto se može reći i za hvarske renesansne pisce i Ivanića. Najšire shvaćeno i za samog Lucića koji je bježao pred Ivanićem. Istina, ni Lucić, ni Hektorović, ni Pribojević, niti bilo koji drugi hvarski renesansni pisac, subjektivno nisu ni htjeli, ni željeli ne samo da slamaju patricijski poredak u svojoj komuni, nego — koliko se zna — ni da bilo što mijenjaju u njegovoj društveno-političkoj strukturi. Međutim, svojim novovjekim, humanističkim i renesansnim interpretacijama života i čovjeka — koje je znalo ići i do bacanja rukavice u lice uzansama vremena⁴⁷ — oni su *objektivno* slabili, pa i razarali same osnove onog istog poretka koji je Ivanić namjeravao dokinuti revolucionarnom akcijom. Drugačije nije ni moglo biti. Progressivna kulturna i politička strujanja, opredjeljenja i ideali potiču uvijek iz jedne iste društvene osnove koja ih uvjetuje, rađa, determinira njihovu prirodu, domete, itd. Ako je tako,

onda od te opće zakonitosti nije mogla biti izuzeta ni hvarska komuna, odnosno njen kulturni i politički život, njena društvena nadgradnja uopće.

Jedva je potrebno posebno isticati da je relativno razvijen ekonomski život komune — robno-novčana privreda, brodarstvo i trgovina, zanatstvo, ribarstvo, itd. — predstavljalo onu osnovu koja je potakla novovremenske tonove u duhovnom životu te iste komune. Srednjovjekovna »dalmatinska književnost (gdje, naravno, spada i hvarska srednjevjekovna književnost, op. p.) *neobjašnjiva* je ako se zaboravi da je vezana za velik trgovački i obrtnički procvat dalmatinskih gradova«. ⁴⁸ Kad bi se to zaboravilo bili bi neobjašnjivi i politički ideali pučkih ustanika, jer su i oni ponikli na tom istom »trgovačkom i obrtničkom procvatu« hvarske komune. To je tako, ma koliko da se ne može i ne smije zaboravljati ni izvanhvarski i izvandalmatinski uticaj na renesansni život Hvara u cjelini, poglavito uticaj talijanske renesanse. Jer, dostignuća koja su zračila iz evropskih naročito talijanskih kulturnih sfera, ne bi bila prijemčiva za nerazvijenu sredinu, lišenu sluha za novovremenske kulturne i druge impulse. Preduvjet da se ti impulsi čak i samo prepoznaju, a kamoli prihvate i »preobuku« u hvarsko, hrvatsko i slavensko »ruho«, svakako je bila relativna razvijenost sredine, čije je društveno biće i samo poticalo novovjeke duhovne kreacije u kulturi, politici, graditeljstvu, itd.

Čini se da je samo tako moguće objasniti novovremenske tendencije u životu srednjovjekovnog Hvara. Kako u politici, tako i u kulturi. Drugačija tumačenja mogu da budu u najboljem slučaju nepotpuna. Ako se, na primjer, kaže da iza renesansnih dostignuća Hvara u književnoj sferi stoji »visoki stepen naobrazbe do koje se vinuo Hvar već krajem XV stoljeća«, ⁴⁹ onda je to istina, ali takva istina koja i sama traži objašnjenje. Istina je, naime, da je u Hvaru postojala i djelovala humanistička škola još u prvim desetljećima XV stoljeća, da je u tom istom stoljeću Hvar imao tri biblioteke za koje se zna, itd. Međutim, ti i takvi dokazi »visokog stepena naobrazbe nisu stvar za sebe i po sebi, već predstavljaju renesansna dostignuća Hvara. Kao takva, ta dostignuća su i sama nečim uvjetovana i od nečega zavise, zajedno s renesansnim književnim stvaralaštvom starih hvarskih pisaca. Osnova na kojoj je i jedno i drugo počivalo i kojom je sve to bilo determinirano, bilo je, naravno, društveno biće hvarske komune, prije svega nje-

na društveno-ekonomska baza oličena u privrednom procvatu Hvara toga vremena. Ako se ne bi pošlo od privrednog procvata Hvara u navedenom razdoblju, onda bi još manje nego renesansno književno djelo, recimo, Lucića i Hektorovića, bile objašnjive njihove renesansne građevine — ljetnikovac u Hvaru (Lucić) i Tvrdalj u Starom Gradu (Hektorović). Tada bi pogotovo bilo neobjašnjivo podizanje hvarskog kazališta koje je komuna sagradila svojim sredstvima — u vrijeme (1612. g.) kada nijedna evropska društvena ili državna institucija još nije bila učinila takav ili sličan korak.

Drugo je pitanje da li se ovo posljednje u svijetu priznaje i koliko se o tome uopće zna. Takva je općenito sudbina malih naroda i »malih« kultura. Čak i u djelima kojima se ne može pripisati ni nacionalna uskogrudnost ni velikodržavna prepotentnost,⁵⁰ stoji da je prvo kazalište u svijetu »koje je država potpomagala« osnovano 1680. godine.⁵¹ A to je bilo točno 68 godina nakon što je hvarska komuna ne *potpomagala nego izgradila* svoje kazalište, pa čak i 4 godine kasnije nego je Mali odbor za izdatke (*Collegetto alle spese*) hvarske komune, na sjednici od 20. I 1676. g. odobrio sredstva za »popravku kazališta *ove komune*«. ⁵² No, sva krivica što se to u svijetu ne zna, ne pada samo na one svjetske historičare i druge pisce koji to ne znaju.⁵³

Ali, zašto je to toliko važno uopće, a s gledišta naših razmatranja napose?

Okolnost da je država prvi put — ako se isključi Hvar, kako se to i čini — potpomogla jedno javno kazalište tek 1680. g. bila je uvjetovana »društvenim negodovanjem«⁵⁴ protiv kazališta kao *javne institucije*.⁵⁵ A to negodovanje bilo je, opet, uvjetovano okolnošću da su sa scene tih kazališta sve više potiskivani srednjovjekovni religiozni sadržaji i sakralni spektakli, čije je mjesto postepeno zauzimala svjetovna i historijska tematika, »raskalašene« igre profanog karaktera, itd. A to, dabome, konzervativnoj srednjovjekovnoj državi, čiji je glavni stup predstavljala katolička crkva, nije odgovaralo, pa se zato toliko dugo i opirala da podrži renesansnu kazališnu umjetnost namijenjenu masovnom gledalištu.

Ako znamo sadržaj Pelegrinovićeve »Jejupke«, Lucićeve »Robinje«, Benetovićeve »Hvarkinje«, itd., onda ćemo se lako složiti da su se na hvarsku srednjovjekovnu kazališnu scenu — prije podizanja kazališne zgrade na onu pod vedrim nebom ili u zatvorenom prostoru (Kneževa

palača, loža, katedrala) na improviziranoj pozornici — i te kako probijali svjetovni i profani dramski sadržaji, potiskujući crkvena skazanja. Pa ako je komuna i pored toga gradila svoje kazalište o kojemu su zajednički brinuli Veliko vijeće i Pučka skupština, i u koje su imali pravo pristupa svi, a ne samo privilegirani; ako katolička crkva — koja u granicama Mletačke Republike i inače nije imala onoliki utjecaj na poslove države i njenih institucija koliki je imala u drugim evropskim državama — ne samo da nije mogla to spriječiti, nego se morala povinovati odlukama da se kazalište gradi i *njenim sredstvima*,⁵⁶ ako je sve to tako bilo, i ako je u hvarskoj komuni *sve to bilo moguće*, onda pred sobom imamo jasnu ilustraciju snažnog prodora novovjekih strujanja u životnom tkivu hvarske komune i očit dokaz zavidnih dometa svega onoga što nazivamo renesansnim životom Hvara.

Kažemo svega onoga, jer pored renesansnih dimenzija življenja, život Hvara onoga vremena ima i one druge, feudalne i srednjovjekovne dimenzije. Kako znamo, to nije nikakva specifičnost života hvarske komune, već opća i zajednička karakteristika života svih razvijenijih evropskih sredina u renesansnom razdoblju. Naime, oslobođanje od srednjovjekovlja u vrijeme humanizma i renesanse, samo je relativno oslobođanje. Srednjovjekovna tradicija bila je žilava i ona je u doba renesanse živjela ne samo izvan novovremenskog renesansnog bića, nego na izvjestan način i u njemu samom. Otuda bivalentnost renesansne umjetnosti, nauke, itd., a otuda i dvojnost renesansnih pregalaca koji su, da se izrazimo slikovito, jednom nogom kročili u budućnost, dok im je druga bila ukopana u srednji vijek. Sve to važi i za hvarsku komunu u kojoj su — kako i drugdje u tadašnjoj Evropi — bujali svjetovni ideali i jačale težnje za ovozemaljskim blagodatima, dok su se istovremeno događala i »čuda« koja su, makar i privremeno, zamračivala te ideale i otupljivala oštricu ovozemaljskih težnji. Sve to na ovom mjestu kažemo zato da bi se izbjegla iluzija o društvenom biću hvarske komune kao isključivo renesansnom i novovremenskom. I to društveno biće i sva njegova nadgradnja (kultura, umjetnost, politika, itd.) bili su satkani od starog i novog, od onog što je vuklo natrag i onog što je guralo naprijed. Isticanje na ovom mjestu samo onog drugog, uvjetovano je neophodnošću da se naglase novovjeke tendencije i težnje sredine u kojoj je izbio pučki ustanak koji je — zahvaljujući upravo tim tendencijama i težnjama — imao sve karakteristike ranograđanske revolucije. Sasvim je, naime, prirodno, logično, pa i zakonito što će

ta ista sredina u kojoj su nesumnjivo došli do izražaja novovjeki tonovi u načinu življenja, u kulturi, itd., »poroditi« iste takve — humanističke i novovjeke — političke ideale, izražene u borbenom programu pučkih ustanika.

Kao što ne postoji granica koja bi čvrsto odvajala srednjovjekovna od novovjekih obilježja bilo koje društvene sredine na prelomu dviju epoha, tako ne postoji ni mjera kojom bi se točno moglo izmjeriti koliko ta ista sredina sadrži jednog, a koliko drugog. Možda je, ipak, novovjeke domete hvarske komune u XVI stoljeću dovoljno plastično ocrtao Martin Benetović kada se u prologu »Hvarkinje« obratio gledalištu sa »gospodo, gospoje... za razliku od Držića koji već u prologu zna razdvajati gledaoce« na »puk i gospare, pastire uboge i uzmnožne«. ⁵⁷ Dakle, nema staleškog diferenciranja, nema »parceliranja« ljudi srednjovjekovnim feudalnim aršinom na plemenite i neplemenite, svemoćne i uboge, itd. Naprotiv, svi stanovnici hvarske komune su *građanskim* mjerilom poravnati, svi su gospoda, jednaki i ravnopravni u pogledu društvenog statusa. Naravno, to u XVI stoljeću nije bila stvarnost hvarske komune — niti bilo čija stvarnost — ali, kako smo vidjeli, u njoj je već tada to bio »udomaćeni« ideal. Upravo za taj ideal i u ime toga ideala — a drugačije nije ni moglo biti, *jer su kultura i politika grane jednog istog društvenog stabla* — puk hvarski je 1510. g. i krenuo u cruzanu borbu. Pored već naglašene istine da se politički život hvarske komune nije mogao kretati drugim putevima, nego onima kojima se kretao i njen kulturni život — dakle, novovremenskim putevima — o tome rječito govori i politička platforma ustanka. Naravno je, naime, stvar da ideal egalitarizma u kulturi, izražen u Benetovićevom poravnavanju svih ljudi građanskih mjerilom, ili u instituciji kazališta u koje može ući svaki čovjek — ima i svoj politički pandan, izražen u Generalnom vijeću, organu vlasti pučke komune, u koje također može ući svaki čovjek *bez obzira na stalešku pripadnost*.

¹ Jedan prijepis dokumenta otkriven je u Arhivu Bučić, a drugi u Arhivu Ivanić—Boglić—Božić. Dokument je u cjelini objavljen u Radovima 10, izd. Instituta za hrvatsku povijest, Zagreb 1977, 143—4 i u knjizi I. Kasandrića, Hvarski pučki ustanak, Split 1978, 157—9.

² Maren M. Frejdenberg (SSSR), Hvar, kolovoz 1511..., *Mogućnosti* br. 6—7/1984, 712; podvukao A. G.

³ Tu su: Diodor, Plinije, Sabelik, Strabon, Apijan, Lucije Flor, Rober Valturije, Vergilije, Kvinto Kurcije, Tukidid, Polibije, Pomponije Mela, Ptolomej, Kornelije Tacit, Plutarh, Diogen Laertije, Klaudijan, Flavije Vopisko, Seksto Aurelije Viktor, Aristotel, Ciceron, Trebelije, Polion, Tit Livije, Cezar i mnogi drugi.

⁴ Eustache Deschamps u *Oeuvres completes*; citirano kod: J. Huizinga, *Jesen srednjeg vijeka*, Zagreb 1964, 131.

⁵ Vinko Pribojević, *O podrijetlu i zgodama Slavena*, Zagreb 1951, 173.

⁶ Op. cit., 181.

⁷ Op. cit., 177.

⁸ Op. cit., 182.

⁹ Op. cit., 175.

¹⁰ »Dalmatinci su prosječno visoka stasa, imaju ljepušna, bjeloputna i duguljasta lica prelivena laganim rumenilom, vrlo živahne oči, i to ne jedno-bojne (kao što Germani imaju plave, a Etiopljani erne), snažnu šiju, mišićava ramena, široke i izbočene prsi, vidljive mišice na rukama, duge ruke, snažne prste, uske bokove, utegnut trbuh, vrlo čvrsta bedra, noge (da upotrebim uobičajeni izraz) kao izdjeljane, listove nogu jedre i čvrste zbog tvrdoće tetiva, nogu zbijenu oko gležnja, široko stopalo, vrlo prikladno da nosi toliku tjelesnu težinu, konačno čitavo držanje muževno, kao stvoreno za borbu, a u sebi imaju još vrsniji duh. Pamet im je, naime, oštra, okretna za sve, duh potpuno spreman na smrt, ruka žustra, živahnost ugodna, a po-stojanost u bitkama vrijedna divljenja« (Op. cit., 187).

¹¹ Op. cit., 184.

¹² Op. cit., 199.

¹³ Op. cit., 201.

¹⁴ Op. cit., 160.

¹⁵ »Premda je tomizam (učenje Tome Akvinskog čiju osnovu čini hijerarhija bivstvovanja određena jednom zauvijek voljom Tvorca, op. p.) u nekom smislu dosegao vrhunac srednjovjekovne skolastike, on se morao braniti od izazova koji su dolazili s raznih strana... Urbanizacija i trgovina ojačale buržoasku klasu koja je, stekavši društveni ugled, kao *nove vrijednosti* u prvi red stavljala inicijativu individuuma i njegovu sposobnost da ostvari neko djelo, *te slabo marila za rođenje i postojanost čovjekova položaja u društvu*« (L. Gottschalk, L. C. Mackinney, E. H. Pritchard, *Historija čovječanstva: Kulturni i naučni razvoj*, sv. IV, Zagreb 1974, 234; potcrtao A. G.).

¹⁶ Pribojević, op. cit., 160.

¹⁷ Op. cit., 212 i 214.

¹⁸ Op. cit., 211.

¹⁹ Op. cit., 213—4.

²⁰ Op. cit., 211.

²¹ »Pribojević je prvi koji je daleko od političkih namjera zahvatio sve Slavene kao golemu zajednicu krvnog i jezičkog srodstva« (G. Novak, Dalmacija i Hvar u Pribojevićevo doba, Pribojević, op. cit., 25—26). Tako uistinu nije. Panslavističke uzore (Miechowita) Pribojević je imao u Poljskoj u kojoj je boravio tri godine. Druga je stvar što je te uzore Pribojević nadmašio, što je bio originalan, što je ideju panslavizma obradio na svoj način i što ju je branio sa više učenosti od onih koji su ga inspirirali.

²² Pribojević, na primjer, ubraja u Slavene i Gote, i mnoge rimske careve, i Aleksandra Makedonskog, i Aristotela...

²³ Usporedi: Franjo Barišić, Vizantijski izvori u dalmatinskoj historiografiji XVI i XVII veka, Zbornik radova Vizantološkog instituta, knj. 7, Beograd 1961.

²⁴ Vidi bilj. br. 21.

²⁵ Pribojević, op. cit., 169—170.

²⁶ Historija naroda Jugoslavije, II, Zagreb 1959, 277.

²⁷ »Lucićeva je Robinja poslije nabožnih prikazanja... prvi pokušaj moderne, kompleksnije i psihološki niansiranije drame u hrvatskoj književnosti« (M. Kombol, Poviest hrvatske književnosti, Zagreb 1945, 120). Ona je »najstarija naša drama s nacionalnom tematikom« (F. Švelec, Robinja Hanibala Lucića, Mogućnosti br. 7/1973, 668).

²⁸ »Robinja, istina, nije naš prvi svjetovni dramski tekst, kako se to donedavno mislilo. Dramska ekloga Držića *Radmio i Ljubmir* nastala je, svakako, ranije, ali *Robinja* ostaje naša prva poznata drama s tematikom iz suvremene domaće povijesti« (M. Franičević, Povijest hrvatske renesansne književnosti, Zagreb 1983, 378).

²⁹ Lucićeva »Robinja« je »ne samo prva moderna hrvatska drama, ona je i nešto više: prvi pokušaj drame svjetovno-romantičnog sadržaja u historiji evropske dramske umjetnosti« (J. Ravlić, Hvar Hanibala Lucića, Mogućnosti br. 8/1954, 536; potcrtao J. R.).

³⁰ »Prema tome, Lucićeva bi *Robinja* bila u svjetskim razmjerima... zanimljivo djelo. Ponajprije kao neprijeporno jedna od najstarijih, ako ne i najstarija potpuno sačuvana novovjeka drama svjetovne tematike« (N. Batušić, Pogledi na kazališni život Hvara u XVI, XVII i XVIII stoljeću...«, Hvarski zbornik br. 5/1977, 335).

³¹ »Literarni historičari su utvrdili da se opisi u ovom djelu (Hektorovićevo »Ribanju«, op. p.) 'odlikuju realizmom, sasvim neobičnim u XVI stoljeću, ne samo za hrvatsku nego i za evropsku književnost uopće' (Petrovski« (P. Ljubić, Petar Hektorović i puk hvarski, Nova Evropa, jun 1930, 411).

³² *Ribanje* je »najoriginalnije djelo stare hrvatske književnosti«. Njime je Hektorović »svojim realizmom kao umjetnik daleko pretekao nastojanja svoga vremena: za puna tri stoljeća« (B. Vodnik, Povijest hrvatske književnosti, knj. 1, Zagreb 1913, 128 i 134).

³³ »Ljepota tijela postoji samo u koži. Kad bi, naime, ljudi vidjeli što je ispod kože... gledali bi na ženu s gnušanjem. Njezina se ljupkost sastoji od sluzi i krvi, od vlage i žuči. Ako se razmisli o onome što se sve krije u nozdrvama, u ždrijelu, u truhuu, ustanovit će se da je to sama nečist. Ako sluz ili izmetine ne možemo ni prstom dirnuti, kako da onda poželimo da zagrlimo vreću blata« (Odo von Clanu, Collationum lib. III, Migue Patr. lat. CXXXIII col. 556; citirano prema: J. Huizinga, n. dj., 141).

³⁴ C. Fisković, Graditeljstvo grada Hvara u XVI stoljeću, Radovi 10, 468.
³⁵ Usporedimo s tekstom iz bilješke br. 33 sljedeće, ovlaš odabrane Lucičeve stihove:

»Nje kosa nathita vridnostju i cinom
Sva blaga od svita i sunce svitlinom,
Nje čela za diku i za dragost mnogu
Oči se človiku nasitit ne mogu,
Obarvni očića razum i dobru ćud
Kako svitlost svića kroz bistar caklen sud.
Pozorom u lugu zvir bi pitomila,
Zlu volju i tugu svaku prilomila.
Da tko li ružicu sabra u žilj bili
Ter prosu po licu gizdavoju toj vili?
Tko perle od valje upored izniza
I zgor od kuralja usta joj pririza?
Tko garlo iz bila mramora i ruke
I parsi izdila s dvi drage jabuke?«

(Pjesme Petra Hektorovića i Hanibala Lucića, Stari pisci hrvatski, knj. 6, Zagreb 1874. — Tko čista izmota iz zlata preden zlat).

³⁶ Rafo Bogišić, Pučki i društveni odnosi u »Hvarkinji« Martina Benećovića, Radovi 10, 429.

³⁷ »Prema svemu rečenom ne smatramo uspjelim Kolumbićev pokušaj da hvarske pjesnike iz druge polovine XV i prve XVI stoljeća proglasi 'građanskim' misliocima i stvaracima, jer su takve ideje njima bile i morale biti strane« (N. Klaić, Matija Ivanić — Vojvoda Janko i stoljetna borba hvarskih pučana i plemića za politička prava, Arhivski vjesnik, XIX—XX, Zagreb 1976—1977, 312). Ovdje je riječ o studiji N. Kolumbića Ustanak Matija Ivanića i stupanj građanske svijesti hvarskih renesansnih pjesnika (Radovi 10) u kojoj autor ukazuje na ono što je u stvaralaštvu starih hvarskih pisaca objektivno manifestacija građanske svijesti kao renesansnog fenomena.

³⁸ Da spomenemo papu Nikolu V (1447—55) koji je »i prije nego što je izabran za papu uživao zavidan glas velikog učenjaka«, a potom kao »prvi humanistički papa namjeravao da od vaticanskog grada izgradi središte znanosti i umjetnosti«, te je »širokom rukom trošio sredstva za latinske i grčke rukopise, bili oni kršćanski ili klasički« (L. Gottschalk i dr., n. dj., knj. prva, 282). Ili papu Lava X (1513—21) iz poznate mecenske porodice Mediči, koji je kao »pokrovitelj renesansne kulture... rimsko sveučilište učinio jačom znanstvenom ustanovom, ponajviše time što je doveo profesore grčkoga i hebrejskoga jezika, mnogo uspješnije organizirao već dosta opsežnu Vatikan-

sku knjižnicu, širokogrudno nagrađivao proučavatelje klasike, pjesnike i dramatičare« (Op. cit., 286).

³⁹ O. Keršovani (Povijest Hrvata, Rijeka 1971, 29) ide još dalje. On bez okolišanja plemiće H. Lucića i P. Hektorovića (i ne samo njih) naziva *građanskim piscima*. »U to vrijeme — kaže on — imamo i kod nas ne samo crkvene knjige i historičare... nego i *građansku književnost*... već krajem XV i početkom XVI vijeka imamo u dalmatinskom građanstvu brz prodor narodnog jezika u *građansku književnost* (Menčetić, Šišgorić, Marulić, Lucić, Hektorović)«.

⁴⁰ »Uzrasta ki vele, bio je visoka, / beside vesele, razuma duboka, / lipa svitla oka, opašaja mala, / raspleća široka, a hoda pristala« (Robinja, stih 979—983).

⁴¹ Pribojević, 173.

⁴² Op. cit., 168.

⁴³ »Dokle užinaju, pojдох posiditi / pri moru na kraju, ter se stah čuditi, / da su ljudi mnogi viditi priprosti, / zlorušni, ubozi, a imaju dosti. / Jer s takimi ljudi budu pribivati / razum, pravi sudi, i njih odivati. / Kripost š njimi za to otajno pribiva, / kako no i zlato, ko zemlja pokriva« (Ribanje, stihovi 1475—1482).

⁴⁴ »Ki je zlo obučen, i priprost sa svima / i ki ni naučen, i knjige ne ima, / bolji je neg oni, ki zakon pristupa, / a razumom zvoni svude kuda stupa« (Isto, stih. 1371—1374).

⁴⁵ Istina, kada govori da su »priprosti« ljudi koji »knjige nemaju« i nisu »naučeni«, bolji od onih koji to jesu, Hektorović ne misli samo na plemiće, ali misli i na njih i — s obzirom da je među plemićima procentualno bilo neuporedivo više onih koji su bili »naučeni« — prije svega baš na njih.

⁴⁶ »Pa iako je većina naših tadašnjih 'začinjavaca' i ili 'spjevaoca' misaono i klasno bila vezana za protivpučanski front, koga su i Marin Držić i Matija Ivanić — svaki na svoj način — htjeli slomiti u ime slobode za potlačene, njihova djela, ona koja su za umjetnost relevantna, nose također pečat ovdašnjih istina« (Z. Črnja, Kulturna historija Hrvatske, Zagreb 1964, 275).

⁴⁷ Na primjer, H. Lucić je »nezakonitog« sina Antuna priznao i prihvatio — kako se sam izrazio — kao svog »naravnog« sina kojemu je ostavio sve svoje imanje; crkvi nije ostavio ništa. Slično je postupio i P. Hektorović koji je prihvatio vanbračnu kćerku Lukreciju čim se rodila, da bi najzad njoj i njenoj kćerki Juliji ostavio znatan dio imanja, a također i rukopise i knjige. To je čak još u XIX stoljeću Hektoroviću »zamjerio« S. Ljubić, koji je pisao: »Ne imajući od sebe zakonita roda, zlosretnim nagonom odbi svoje rodake, koji su mu na čast i diku služili, a naimenoma svojim baštinikom *nekoje žensko čeljade*«.

⁴⁸ O. Keršovani, n. dj., 42.

⁴⁹ B. Vodnik, n. dj., 115.

⁵⁰ Riječ je o Historiji čovječanstva (L. Gottschalk i dr., Kulturni i naučni razvoj, sv. IV, knj. 3, Zagreb 1974), pripremljenoj pod pokroviteljstvom UNESCO-a, dakle specijalizirane agencije Ujedinjenih naroda za nauku i kulturu.

⁵¹ »Comedie Française, osnovana 1680, bila je prvo javno kazalište koje je država potpomagala« (Op. cit., 85).

⁵² Izvadak iz knjige Collegetta, Arhiv Ivanić—Boglić—Božić u Hvaru.

⁵³ U prilogu »Pogledi na kazališni život Hvara«, N. Batušić kaže da svjetska »teatrološka literatura... gotovo uopće ne spominje hvarsku kazališnu zgradu« i da se »hrvatsko glumište veoma teško i mukotrпно probija... u suvremenu evropsku teatrološku znanost«. Po mišljenju pisca za to »smo možda i sami krivi«, jer nam manjkaju »monografije, sustavne povijesti kazališta i veći sintetski prikazi na više evropskih jezika« (Hvarski zbornik br. 5, 339). Kada je u pitanju Hvarsko kazalište mi bismo dodali da je krivica i u tome što se prema njemu i tako znamo odnositi kao da nam smeta njegova starost. U prilogima: Glazbene, kazališne i ostale zabavne priredbe u Hvaru u XVIII stoljeću (Mogućnosti br. 2—3/1978) i O izgledu Hvarskog kazališta (Mogućnosti br. 2—3/1980), C. Fisković je osporio vjerodostojnost podatka — uklesanog na ulazu u kazalište — o izgradnji Kazališta 1612. godine, proglašavajući taj podatak »nedokazanom pretpostavkom«. Povodeći se za autoritetom citiranog pisca, štampa je pisala o »fantomanskom« Hvarskom kazalištu, kao da je htjela naprosto dotući tu našu kulturno-historijsku tekovinu. Čitava ta bruka okončana je istom 1981. g., nakon što je N. Petrić otkrio i objavio u prethodnoj bilješci citirani dokument koji je verificirao podatak uklesan na ulazu Hvarskog kazališta: ANNO SECUNDO PACIS MDCXII.

⁵⁴ L. Gottschalk i dr., n. dj., 85.

⁵⁵ Potcrtali smo to da bi se istakla razlika između tih kazališta i onih zatvorenog tipa na vladarskim dvorovima i uopće dvorovima moćnika, namijenjenih rasonodi društvene elite.

⁵⁶ U svrhu financiranja nadgradnje arsenala (gdje spada i Kazalište) i izgradnje belvedera pred kazalištem, naredbom kneza Piera Semitecola od 15. VII 1612. g. sekvestriran je čitav agrarni jednogodišnji prihod svih crkvenih beneficija na Hvaru i Visu, uključujući i biskupska dobra (usporedi: V. Gučić, Jedan nepoznati akt hvarskog kneza i providura Piera Semitecola, Prilozi povijesti otoka Hvara, III, Hvar 1969; spomenuti akt je objavljen u cjelini na str. 29—42).

⁵⁷ R. Bogišić, Pučki i društveni odnosi u »Hvarkinji« Martina Benetovića, Radovi 10, 428.